teket szerepeltető) szeretett lányt váltja fel. „Nem hallottam a varrógép örökös berregését, a fekete falióra rekedt ketyegését, sem azt, hogy kik haltak meg ez évben a családban és hogy mennyi tépés kell a bosnyák háborúra" – zúzódik szét e halál iránti elkötelezettség szilárd falán a külső társadalmi világ, a történelem. „Két hét múlva elhagytuk a sárga házat, nagynéném bérbe adták birtokukat, és a városba költöztek, egy tiszta levegőjű, tiszta vizű felvidéki városba, amelyben folyton harangoztak és amelyben a lépések erősen kongtak, mert a város sziklán épült." – mondja ki az elbeszélő önkéntelenül is nyílt egyértelműséggel, hogy (a vonzó, alaktalan, miazmás mocsárral ellentétben) a szilárdság, tapinthatóság, átláthatóság, az egybegyűlésre invitáló kommunikációs jel – a világ áttekintése, megértése, alakítása – semmi vonzást nem jelentenek számára...

Persze nézhetjük az *Árnyéktánc*ot más perspektívából is; olyan látószögből, amelyből a „negatív szocializáció"-ra erőteljesebb hangsúly tevődik. Hiszen az egészség, az emberi küszködések, a történelem, a kifelé forduló tevékeny élet, kezdettől a nyűgös kötelesség, monotónia, ridegség, szigorú elvárás gesztusaival itatódnak át benne. A nagynénik szeretetlen, megértés és figyelem nélküli kényszerrel szoktatják a fiúcskát a jóra, rátukmálják a tót dajka fantáziátlan meséit és a tépéscsinálás motorikus, törődéstől mentesítő rítusán keresztül kompromittálják az empátiát, emberi részvétet.

A Freuddal vitatkozó neufreudista, humanista pszichológia (Fromm, Horney, Sullivan, Rogers, Maslow, Allport) alighanem azt mondaná, hogy az egyetemesnek látszó fénytörés csalóka, az *Árnyéktánc* nem Thanatosz mindenhatóságáról szól, csupán arról, hogy halálvágy vonzása akkor kerekedhet az élet fölé, ha gátoltak, az alakító részvételtől megfosztottak vagyunk; az amorf kialakulatlanságba visszatérés regressziós vágya akkor győzhet rajtunk, ha a strukturálódás, „szocializálódás", személyiségintegráció mint lehetőség nem a nívó, a szeretet, a személyes figyelem gesztusával átitatva jelenik meg előttünk...

POMOGÁTS BÉLA

Erdélyi gondolat – erdélyi irodalom

Hagyományok és alapok

Az erdélyi magyar irodalom súlyos történelmi kataklizmák hatására jött létre, „zord idők" nyomása alatt, nemcsak kifejezve ezt a nyomást, meg is küzdve vele. Létrehozása igen nehéz feladatot jelentett, minthogy az erdélyi magyarságnak a kisebbségi sors mostoha feltételei között, számottevő külső támogatás nélkül, saját kezdeményezőkészségére és szerény anyagi erejére utaltan kellett kiépítenie a nemzetiségi kultúra intézményeinek rendszerét. Az elvégzendő munka mindazonáltal szilárd alapokra épült: a viszonylag nagy létszámú magyar lakosság mellett az erdélyi magyarság gazdag hagyományaira és már meglévő kulturális intézményeire.

A kisebbségi lét keretei közé került magyarság évszázados történelmi és művelődési hagyományokra tekintett vissza: az egyetemes magyar hagyományok mellett külön erdélyi tradíciókra is. A székelység viszonylag külön mederben folyó rendi története: a középkori Erdélynek az egész ország védelmében folytatott tatár- és törökellenes harcai, amelyek mindenképpen azt a meggyőződést erősítették meg, miszerint Erdélynek egész Magyarország sorsáért és jövőjéért kell felelősséget vállalnia; az erdélyi fejedelemség politikai és kulturális öröksége, amelynek fontos része volt a tordai országgyűléseken kimondott vallásszabadság, ez ugyanis az emberi személyiség függetlenségét erősítette meg; az 1848–1849-es szabadságharc emlékei, amelyek széles körben növelték Erdély és Magyarország összetartozásának tudatát; valamint az erdélyi népek együttélése és egymással folytatott küzdelmei, amelyek ugyanakkor elmélyítették azt a felismerést, hogy Erdély nemcsak a magyar (és székely) nép szülőföldje és hazája, hanem a románoké és szászoké is, ugyanúgy hatással voltak ennek a tradíciónak a kialakulására, mint az erdélyi magyar kultúra kiváló egyéniségeinek példája. Az erdélyi magyar köztudat bensőséges ragaszkodással őrizte Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós, Bethlen Miklós, Kőrösi Csoma Sándor, Bolyai Farkas, Bolyai János, Kriza János, Barabás Miklós, Jósika Miklós és Kemény Zsigmond emlékét. Komoly szerepet játszottak az erdélyi magyar tradíció kialakításában a történelmi múltú magyar iskolák és kollégiumok, így a kolozsvári katolikus, református és unitárius kollégium, a nagyenyedi Bethlen, a sepsiszentgyörgyi Székely-Mikó és a zilahi Wesselényi Kollégium, a székelyudvarhelyi és csíkszeredai katolikus középiskolák. Ugyancsak a regionális hagyományok gondozását vállalták az irodalmi és közművelődési társaságok, valamint az első világháború előtt és alatt megjelent folyóiratok, amelyek a századelőn megindult kulturális decentralizáció következményeiként próbáltak Kolozsváron, Nagyváradon, sőt Kós Károly erőfeszítései által Kalotaszegen szellemi életet teremteni.

E folyóiratokban és irodalmi mozgalmakban jelentkezett a későbbi kisebbségi magyar irodalom néhány kiváló egyénisége, közöttük Áprily Lajos, Tompa László, Reményik Sándor, Kós Károly, Karácsony Benő, Szentimrei Jenő és Berde Mária. A születő erdélyi magyar irodalomban ők képviselték a regionális hagyományokat, ők alapozták meg az erdélyi tradíció folytonosságát. Az 1919-es történelmi fordulat után hozzájuk csatlakoztak azok a budapesti írók, akiket családi vagy kultúrpolitikai megfontolások vezettek vissza szülőföldjükre, közöttük Benedek Elek, Bánffy Miklós és Kuncz Aladár, illetve azok a baloldali értelmiségiek, akik a forradalmak leverése után kényszerültek emigrációba, és Erdélyt választották új hazájuknak, közöttük Gaál Gábor, Franyó Zoltán és Kádár Imre. Végül a rohamosan fejlődő irodalmi élet vonzásában léptek fel azok a fiatalabb írók, akik már a kisebbségi lét körülményei között szerezték meghatározó tapasztalataikat, közöttük Tamási Áron, Nyírő József, Kacsó Sándor, Kemény János és Balázs Ferenc.

Az irodalmi élet kezdetben vitákkal zajlott, a liberálisok és a konzervatívok, a tradíciók és a progresszió hívei szellemi viadalokban mérték össze erejüket. Ezek a viadalok azonban, minden bizonnyal a közösen viselt kisebbségi sors következtében, sohasem voltak olyan kérlelhetetlenek, mint a Magyarországon folyó irodalmi viták, Erdélyben nem jöttek létre a magyarországihoz hasonló küzdelmek a hagyományőrzők és az újítók, a „népiesek" és az „urbánusok" között. A regionális tradíciók és az újonnan érkezők által képviselt eszmék meglehetősen hamar kiegyenlítődtek, a különböző forrásokból származó gondolatok gyorsan egymásba olvadtak. Valójában ezek az elvi szintézisek (vagy kompromisszumok) szabták meg a kisebbségi irodalom ideológiáját a későbbiek folyamán.

Nemzeti irodalom és nemzetiségi irodalom

A történelem kényszerének hatására kialakuló magyar kisebbségi irodalomnak a megfelelő országrészek (Erdély, a Felvidék, a Délvidék) kulturális hagyományaira támaszkodtak, ugyanakkor benső egységben maradtak a magyar nemzeti irodalom általános törekvéseivel és áramlataival. Kialakult a magyar irodalom policentrikus modellje, amely a maga rendszerében meglehetősen eltér mindazoktól a többközpontú nyelvi kultúráktól (francia, svájci francia, kanadai francia, afro-francia; angol, kanadai angol, ausztrál, dél-afrikai angol; német, osztrák, svájci német stb.), amelyek voltaképpen nem ritkák a 20. századi történelemben. A jelenkori világirodalomban meglehetősen általános irodalmi policentrizmust szinte mindig a különböző nemzeti kultúrák nyelvi közössége teszi lehetővé, a magyar irodalmak esetében nemzeti különbségekről egyáltalában nem beszélhetünk. A hazai, a romániai, a szlovákiai és a vajdasági magyarság nem tartozik más-más nemzetek keretei közé, állampolgárságuk eltérhet egymástól, nemzeti identitásuk mindazonáltal természetes módon megegyezik. A magyar irodalmi kultúra policentrikus modelljét lényegében az a tény határozza meg, hogy az anyaország irodalma mellett az első, illetve a második világháborút lezáró békeszerződések kényszerű következményeként több szomszédos országban is magyar nemzeti kisebbségek élnek, s ezek a kisebbségek – nem utolsósorban nemzeti identitásuk fenntartása érdekében – létrehozták saját irodalmukat.

Miben áll a történelmi Magyarország felbomlása után létrejött magyar kisebbségi irodalmak, így az erdélyi irodalom különleges helyzete? Az első világháborút lezáró békeszerződések következtében a korábbi közép- és kelet-európai „kisebbségi" irodalmak sorra egyesültek a maguk „anyanemzetének" irodalmával, a magyar irodalom korábbi egysége viszont éppen akkor bomlott fel, s Európában szinte egyedül került abba a helyzetbe, amelyben korábban az olasz, a román vagy a szerb irodalom élt. Van tehát egy „központi" (anyaországbeli) magyar irodalom, és létrejöttek a „kisebbségi" (romániai, szlovákiai, jugoszláviai) magyar irodalmak: ezeket együttesen „egyetemes" magyar irodalomnak szokás nevezni. A 20. században élő magyarság tudatát és kultúráját igen nagy mértékben határozza meg az, hogy a kialakult különfejlődés az eredeti nemzeti egység kényszerű felbomlásának következménye volt. Ez a helyzet alapvetően megszabta a magyar nemzetiségi irodalmak státusát és önismeretét: ez a kezdeti státus és önismeret változott meg, ha nem is lényegbevágóan, az azóta eltelt hét évtized folyamán, nem kis részben azoknak a történelmi kataklizmáknak és megrázkódtatásoknak a hatására, amelyeket e nemzetiségeknek és irodalmaknak el kellett szenvedniök.

A kisebbségi sorba került magyarság jelentékeny áldozatokkal létrehozott irodalma az egységes nemzeti kultúra kényszerű felbomlásának eredményeként jött létre, a megfelelő országrészek (Erdély, a Felvidék és a Délvidék) művelődési hagyományaira támaszkodott, ugyanakkor lényegi egységben maradt az „anyaországi", illetve „egyetemes" magyar irodalom általános törekvéseivel és áramlataival. A maga „kisebbségi" (nemzetiségi) tudatának ápolása mellett is őrizte a magyar nemzeti irodalom természetes egységének tudatát. Ezt az irodalmi tudatot alapozza meg az a tény, hogy a kisebbségi magyar irodalmak képviselői továbbra is az etnikai és kulturális tekintetben homogén magyar nemzethez tartozóknak tudják magukat, de ezt a tudatot erősítette ezeknek az irodalmaknak a szerveződési folyamata is. A magyar kisebbségi irodalmak ugyanis két forrásból alakultak ki: a regionális és az egységes nemzeti irodalmi hagyományok forrásaiból. Ennek a kettősségnek részben „irodalomontológiai", részben irodalomtörténeti oka volt. Természetes dolog, hogy a magyar kisebbségi irodalmak a maguk regionális

hagyományaira is támaszkodtak, hiszen ezek a hagyományok – az erdélyi irodalom esetében Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Marosvásárhely és Nagyenyed történeti és kulturális hagyományai – biztos erőforrást jelentettek, s minél gazdagabbak voltak, annál természetesebben ment végbe az irodalomalapítás folyamata. (Ez magyarázza azt, hogy Erdélyben viszonylag könnyebben, Szlovákiában és a Vajdaságban viszonylag nehezebben fejlődött ki a magyar nemzetiségi irodalom.)

A regionális hagyományok mellett ugyanakkor az egész magyar irodalomnak lényeges szerepe volt a kisebbségi irodalmak megalapozásában és további fejlődésében: az erdélyi magyar irodalom ma is a teljes magyar kulturális örökségre támaszkodik. Nemcsak a korábbi egységes magyar nemzeti irodalom örökségére, hanem a különfejlődés során létrejött nemzeti kulturális értékekre is. A kisebbségi irodalom nemcsak a *Halotti Beszéd*től Adyig tartó tradíciót őrzi, hanem azt a további folytonosságot is, amelyet már Kassák Lajos, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc munkássága jelöl meg. Számtalan példát lehetne mondani arra, hogy ennek a további irodalmi folytonosságnak az ereje miként határozza meg az erdélyi magyar irodalom törekvéseit.

A magyar kisebbségi irodalmak, hacsak e törekvéseiket nem korlátozta külső erő, mindig is igyekeztek szoros közösségben dolgozni az „anyaország" irodalmával. Ennek igazolására számos elvi megnyilatkozás idézhető: Erdély magyar írói több alkalommal is kinyilvánították elkötelezettségüket a magyar nemzeti irodalom egysége mellett, s midőn 1928-ban Ravasz László, aki különben igen nagy megbecsülésnek örvendett az erdélyiek között, „irodalmi skizmával" vádolta a magára találó erdélyi magyar irodalmat, az Erdélyi Helikon külön ankéton tett hitet a nemzeti irodalommal fenntartott szerves közösség mellett. Ennek során Benedek Elek, Berde Mária, Kós Károly, Makkai Sándor, Molter Károly, Reményik Sándor, Spectator (Krenner Miklós), Szentimrei Jenő és Tabéry Géza nyilvánították ki az erdélyi irodalom hűségét az „egyetemes" magyar irodalom iránt.

Az erdélyi magyar irodalom képviselői a nemzeti irodalommal fenntartott közösség mellett nyilatkoztak, ennek a közösségtudatnak a fontosságára figyelmeztetett az anyaország írói részéről a két világháború közötti korszak legnagyobb szellemi tekintélye: Babits Mihály is, midőn több alkalommal véleményt mondott az erdélyi irodalom és általában a magyar kisebbségi irodalmak helyzetéről és eredményeiről. Először 1929-ben adott átfogó értékelést az erdélyi magyar irodalom törekvéseiről, midőn a Budapestre távozott Áprily Lajos szerkesztői tisztjét Kuncz Aladár vette át, s őtőle kért az Erdélyi Helikon számára olyan programadó tanulmányt, amely az Erdélyben is követendő „egyetemes magyar szemléletnek a célkitűzéseit" világítja meg. Babits erre a felkérésre írta és jelentette meg az Erdélyi Helikonban *Európaiság és regionalizmus* című tanulmányát, amely a címében megjelölt két fogalom viszonyát tisztázva az európai hagyományok és szellemiség követésében jelölte meg a kisebbségi irodalmak feladatát. A következő alkalommal, 1931-ben Tabéry Géza *Emlékkönyv* című művéről írván hangsúlyozta azt, hogy a kisebbségi magyar irodalomnak a magyar nemzeti irodalom keretén belül kell a maga természetes helyét megtalálnia: „az erdélyi irodalomnak, éppen saját eszméjénél fogva, mely megveti a »hatalmak és határok« esetlegeit, intenzíven vissza kell kapcsolódnia az egységes magyar irodalom vérkeringésébe. Táplálni azt nemes eszméjével, szabadabb légkörével – s táplálkozni annak szélesebb gyökerű erejéből." Ez a nézet a harmincas évek hazai és erdélyi magyar íróinak általános meggyőződését fejezte ki.

Erdély magyar irodalmát nemcsak deklarációk fűzték a nemzeti irodalom egészéhez, fejlődésének egész menete a lényegi közösség mellett tanúskodott. A pontos megfigyelések azt igazolják, hogy az erdélyi irodalom irányzatainak, mozgalmainak és poétikai változásainak története szinte párhuzamosan halad a hazai irodalom eszme- és poétikatörténeti alakulásával. A húszas évek avantgárd áramlatai és újrealista törekvései éppúgy párhuzamosan jelennek meg a hazai és az erdélyi irodalomban, mint a harmincas évek népi törekvései, költői mitologizmusa és intellektualizmusa, vagy „valóságirodalmának" dokumentarista áramlata. Ugyanez elmondható az ötvenes évek újnépies költői törekvéseiről vagy a hetvenes évek avantgárd irányzatairól, nyelvkritikai módszeréről, szövegalkotó kísérleteiről. Mindenesetre irodalomtörténeti tény, hogy a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségi irodalmakat és így az erdélyi irodalmat sokkal több szál fűzte a nemzeti irodalom fejlődéséhez, mint a velük egyazon országban fejlődő „többségi" nemzet irodalmához. A többségi irodalommal kialakult kapcsolatok jórészt művelődéspolitikai jellegűek voltak, így a fordításirodalom kibontakozásához vezettek, különösen a 60-as és 70-es években, midőn a színvonalasabb román irodalmi művek szinte késedelem nélkül megjelentek magyar fordításban is. Az irányzat- és poétikatörténeti kapcsolatok pedig voltaképpen beilleszthetők a kelet-középeurópai irodalmak általánosabb fejlődéstörténeti hasonlóságának keretei közé.

Az erdélyi magyar irodalom ilyen módon egy kettős vagy inkább hármas vonatkozási rendszerben él: mint irodalom minden tekintetben (nyelvén kívül mentalitását, hagyományait és értékrendjét tekintve is) a magyar nemzeti irodalom része, szociológiai és politikai helyzetét nagymértékben befolyásolja a romániai társadalom, az ottani kisebbségi politika, közösségi felelősségét és elkötelezettségét, valamint témavilágát pedig az erdélyi magyarság sorsa és törekvései szabják meg. Kányádi Sándor egy meghatározását szeretném idézni, amelyet egy – a bécsi Pen Clubban tartott – előadásában adott: „Íme költészetünk személyleírása. Neve romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége – nyelve, hagyományai: magyar... Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt addig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után."

A többszörös kötődések ugyanakkor nem alakították át radikális módon ennek az irodalomnak az „ontológiai" lényegét. Ha az irodalmat Roland Barthes-hoz hasonlóan egyrészt úgy tekintjük mint „intézményt", másrészt mint „művet", az erdélyi magyar irodalom elhelyezése is kettős lehet: mint „intézmény" a maga különleges helyzetének megfelelően működik, autonómiára törekszik, s amilyen mértékben a kisebbségpolitikai gyakorlat ezt lehetővé teszi, sajátos kulturális autonómiát kíván létrehozni, mint „mű", pontosabban mint művek esztétikai s történeti rendszere viszont a magyar irodalom szerves részét alkotja, s a magyar nemzeti irodalom fejlődéstörténetének keretébe tartozik.

A transzilvanista irodalom eszményei

Az erdélyi magyar irodalom, mint erről már volt szó, a konzervatívok és a liberálisok, később a „népiesek" és az „urbánusok" szellemi és művelődéspolitikai koalíciójaként jött létre. Ez a koalíció az „erdélyi gondolatban" találta meg azt az eszmét, amelyet a kisebbségi irodalom szinte valamennyi képviselője el tudott fogadni. Az „erdélyi gondolat" – a „transzilvanizmus" – eszméje már a tízes évek regionális irodalmában is

szerepet kapott, akkor elsősorban Budapest központosító törekvéseivel szemben, igazi kifejlődése azonban a nemzetiségi lét körülményei között következett be. Kós Károly, aki (Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal együtt írott) *Kiáltó szó* című röpiratában 1921-ben az elsők között mozgósította erejének összeszedésére a kisebbségi sorsba került magyarságot, Erdély önálló hagyományaira figyelmeztetett: „Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transszilvania vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és *van* [...] mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történeti egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel." Az „erdélyi gondolatnak" ezt követve igen széles körű irodalma jött létre: Kós Károly *Erdély* című, 1929-ben megjelent „kultúrtörténeti vázlata", Tabéry Géza *Emlékkönyv* című, 1930-ban kiadott összefoglalása a nemzetiségi irodalom kezdeteiről, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Szentimrei Jenő, Ligeti Ernő, Krenner Miklós (Spectator) tanulmányai és publicisztikája, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Berde Mária, Dsida Jenő versei, Kós Károly, Bánffy Miklós, Nyírő József, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Sipos Domokos prózai művei fejezték ki az erdélyi hagyományok éltető erejét, és adtak képet a transzilvanisták törekvéseiről.

Mire támaszkodott és mit hirdetett az „erdélyi gondolat"? A transzilvanista irodalom magáénak vallotta az erdélyi történelem szabadelvű hagyományait, ahogy Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmánya megállapította, az „erdélyiség" tulajdonképpen a „nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozását" jelentette. Az eszmei és politikai „egyensúly" elve szabta meg az irodalmi „koalíció" működését, az erdélyi hagyományok követelték meg a nemzetiségi irodalom európai tájékozódását, a „kisebbségi humanizmus" közösségi morálját és politikai gyakorlatát. A transzilván eszmék támasztottak eleven érdeklődést az erdélyi népek sorsközösségének gondolata iránt. A Helikon írói igyekeztek a gyakorlati életbe átültetni ezt a gondolatot: szervezett együttműködést alakítottak ki a román és az erdélyi szász irodalommal, s hamarosan írói találkozók, valamint műfordítások formájában értek be ennek az együttműködésnek a gyümölcsei.

A két világháború közötti időszak írói, különösen azok, akik az Erdélyi Helikon körül gyülekeztek, az „erdélyi gondolatban" találták meg eszmei támaszukat, műveik többnyire a transzilvanista ideálok vonzásában születtek. Költészetük azokról az élményekről adott számot, amelyeket az erdélyi táj és az erdélyi történelem sugallt, elégikus érzésvilágot fejezett ki, nemegyszer az erdélyi magyarság tragikus történelmi tapasztalatait szólaltatta meg. A helikoni költészet nem jelentett egységes költői szemléletet és stílusirányzatot, a közösen képviselt eszmék adták meg összekötő erejét, és nem a vers poétikai, stiláris természete. Vezető szólamát Áprily Lajos, Reményik Sándor és Tompa László romantikus szimbolizmusa határozta meg. E szimbolizmus még a századforduló késő romantikája nyomán született, s csak lassanként zárkózott fel a „nyugatos" líra korszerűbb törekvéseihez. „Megkésett" szimbolizmus volt, a lélek finom sejtelmeinek művészi kifejezése, kétségtelen eredményeit akkor érte el, midőn a valódi élet erősebb vonzásába került. Áprily nemes veretű költészetét az elégikus módon szemlélt erdélyi táj, Reményikét a humánus értékek védelme, Tompáét a történelem és a székely népi élet töltötte fel életanyaggal és személyes indulattal. Az erdélyi költők a nemzetiségi tapasztalatok kifejezése nyomán újították meg a késő romantikus nyelvezetet, adtak személyesebb jelentést a szimbolista líra elvontabb artisztikumának.

A Helikon „első nemzedékének" körében Bartalis János, Szentimrei Jenő és Olosz Lajos munkásságában kaptak nagyobb szerepet a modernebb költői vívmányok;

különösen az expresszív lendület és a szabad verses kifejezés. Avantgárdnak azonban az ő irányzatuk sem nevezhető igazán, legfeljebb az avantgárd hatásáról beszélhetünk. A helikoni líra így a korszerűsített századvégi romantikus szimbolizmus és az expresszionizmus hatását is mutató „nyugatos" költészet között foglalt helyet.

Kuncz Aladár mintegy a helikonisták közös meggyőződését fejezte ki, midőn *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányában a helikoni költészet fokozatos kialakulását a szülőföld, majd a történelmi múlt egymást követő nagy élményével magyarázta. Valóban a romániai magyar költészet az erdélyi táj mély benyomást keltő szépségének festői leírása révén született. Áprily Lajos, Reményik Sándor és Tompa László, később pedig Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Szabédi László és Horváth István verseskönyvei a szülőföld gazdag természeti világát idézték meg; magányos hegyormokat, zúgó vadvizeket, szelíd völgyeket, romantikus és pásztori tájat, amely a versben jelképes erőt kapott. Ez a táj gyakran az öröm és a derű forrása volt, többnyire mégis a magányos érzés, a lélek borongó fájdalma, a végzettel szembenéző ember szorongása öltött alakot az erdélyi természet költői ábrázolásában. Áprily Lajos *Az irisórai szarvas, Marathon,* Tompa László *Éjjeli havazásban, Éjszaki szél,* Bartalis János *Hajh, rózsafa* című verseiben a tájnak sötét sugallata van, a tisztán metszett természeti képek tragikus közérzetet árasztanak.

A táj költői ábrázolásának mögöttes terében gyakran jelenik meg az erdélyi történelem. A sziklaormok és szurdokok körül legendák és mítoszok lengenek, minden régi kőhöz valamely véres történelmi esemény emléke tapad. Így Áprily a táj és a történelem egymást kiegészítő szerves egységéről beszélt Marosszentimrén írott *Nyár* című versében: „Mi már a tengert nem látjuk soha. [...] De ez a nagy folyó, látod, tied, [...] s ez a hömpölygő dallam, lásd, enyém – / És este kinyitom az ablakom / és a históriáit hallgatom: / egyetlen transszylvan hősköltemény." Ezt a „hősköltemény" írták tovább Áprilynak azok a versei, amelyek az erdélyi magyar múlt emlékeit idézve fejezték ki költőjük történelmi és művészi tudatát. A *Régi város integet* Brassó küzdelmes múltjára, az *Egy pohár bor* az ősök munkás életére utal.

Az erdélyi táj rajza és az erdélyi történelem idézése nyomán az „erdélyi sors" komor eszméje jelent meg; az erdélyi magyar költészet a kérlelhetetlen történelmi végzet tudatában született. *Erdélyi végzet alatt* – hangzott Tompa László korai versének címe; borongós, magányos vallomás. Az „erdélyi végzet" nyomasztó súlyától a transzilván ideológia segítségével próbáltak szabadulni a Helikon költői. A transzilván eszmék: a nemzeti megbékélés, a kisebbségi humánum eszméje hoztak némi reményt, erősítették a lélek ellenálló képességét, adtak közösségi tudatot a vidéki kisvárosok zárt világában élő költőknek.

A lassú pusztulás, a szétszóródás, a száműzetés általános érzését lassan felváltotta a közösségi küldetéstudat ellenállást szervező belső ereje; az „erdélyi végzet" tudatát az „erdélyi hivatás" tudata. Az erdélyi tájban megjelent az erdélyi ember: magyar és román, s a népben élő természetes emberség bizakodásra intette a költőt; a „transszylvan hősköltemény" az együtt élő nemzetek kölcsönös megértésének példája lett. Az első nagyhatású „transzilván" költemény, Áprily Lajos *Tetőn* című – Kós Károlynak ajánlott – verse a havasi legelők román pásztorára hivatkozott, aki békével és barátsággal fogadta a hegyek között barangoló reményvesztett magyart. Ennek a békének a jegyében kereste az erdélyi magyarság sorsának jobbra fordulását, a kölcsönös kiengesztelődés reményét.

A transzilván eszmék és a kisebbségi humánum gondolata adtak a helikoni lírának történelmi hivatástudatot, keltették fel benne a tragikus reménytelenség közérzete

után az erdélyi magyarság és az ottani magyar kultúra jövőjébe vetett reményt. Ez a költészet a „hőskor" idején az anyanyelvi művelődés és a közösségi tudat hivatott őrének tekintette magát, s nagy szerepet vállalt abban, hogy az erdélyi magyarság széles rétegei maradtak mentesek a nemzeti türelmetlenség mérgétől. A Helikon költői részt kívántak venni abban a munkában, amely a nemzetiségi béke, az egyetemes humánum és az európai kultúra eszményeire szerette volna alapozni az erdélyi életet. Tompa László verse, az *Új Dévavára épül* már nem kevés önérzettel, bizakodva jelentette ki: „Az a vár mégis állni fog majd!" Nem az erdélyi magyar írókon múlott, hogy a megbékélésnek ezt a szellemi várát azóta sem sikerült felépíteni.

Erdélynek hagyományosan inkább elbeszélői és krónikásai voltak, mint költői, mintha a történelem folytonosan ismétlődő kihívásai edzették volna az epikus hajlamot és tradíciót. Az erdélyi memoárirodalom a magyar regény egyik forrását jelenti; s kétségtelen, hogy az erdélyi magyarság önismerete, történelmi tudata is az emlékiratokban kapott máig érvényes kifejezést. Kemény János fejedelem, Tótfalusi Kis Miklós, Apor Péter, Cserei Mihály, Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, Rettegi György, Ujfalvi Sándor, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Deák Farkas és Mikó Imre önéletírásai vagy memoárjai az erdélyi életnek és történelemnek tartottak tükröt. Egyszersmind egy sajátos elbeszélő hagyományt kezdeményeztek, amely erősen hatott a klasszikus erdélyi magyar regényirodalomra, Jósika Miklós és Kemény Zsigmond, később Tolnai Lajos és Petelei István munkásságára. Ennek az elbeszélő hagyománynak a körében fejlődött ki az erdélyi magyar prózairodalom mély valóság- és lélekismerete, biztos történelmi tudata, realista ábrázolókészsége és tragikus írói közérzete.

Lényegében ez az elbeszélő hagyomány alakította ki az erdélyi magyar próza arculatát a húszas években, a transzilvanista irodalom kifejlődése idején. A születő helikoni irodalom kezdetben a történelmi műfajban találta meg a maga feladatait. A magyar történelmi regényirodalom korabeli felvirágzásának általánosabb hatása mellett a kisebbségi tudat és önismeret kialakításának nyilvánvaló követelménye hozta létre a múlt ábrázolása iránt megmutatkozó írói igényt. A „történeti Erdély" felfedezésének és bemutatásának vágya vezérelte a búvárkodást: a kisebbségi lét mögé oda kellett rajzolni a történelmi sorsot, az erdélyi magyar élet hagyományait és kontinuitását, esetenként a román és szász néppel közösen végzett építőmunkát vagy éppen az erdélyi népek egymással vívott harcait, amelyek mindig az erdélyi önrendelkezés lehetőségét ásták alá. A történelmi regény is a „nemzetiségi önkeresés" eszköze volt, a transzilvanista ideológia a múlt ábrázolásában öltött alakot. A nemzetiségi élet alakulásával egyazon ütemben születtek Kós Károly *(Varjúnemzetség)*, Tabéry Géza *(Szarvasbika)*, Makkai Sándor *(Ördögszekér)*, Nyírő József *(A sibói bölény, Máféfalvi veszedelem)*, Gyallay Domokos *(Vaskenyéren)* és Szántó György *(A bölcső)* történelmi regényei. Ezek a regények nemegyszer kifejezetten a transzilván eszméket akarták igazolni a múlt ábrázolásának keretei között.

A történelmi regény mellett hamarosan kialakult a társadalmi, illetve „népi" regény műfaja. Az a regény- és elbeszélésirodalom, amely a nemzetiségi népéletet ábrázolta és egy hagyományos regionális kultúrát és lelkiséget: a székelyekét mutatta be. Nyírő József *Jézusfaragó ember* és *Kopjafák* című elbeszéléskötetei, valamint *Isten igájában* és *Uz Bence* című regényei nagy szeretettel és eredeti humorral idézték fel a székely falvak életét. Tamási Áron elbeszélései és regényei költői erővel, a népmesék és népballadák elbeszélő és szerkesztő hagyományai nyomán beszéltek a székely nép küzdelmes sorsáról, élniakarásáról és reményeiről. Tamási a kisebbségi irodalom plebejus tö-

rekvéseinek adott hangot, s a magyar népábrázolásban is új utat nyitott, a romantikus népi zsáner és a naturalista társadalomkritika után a költői realizmus képviselője volt. Az első novellák általános sikere után gyorsan következtek további művei: a *Szűzmáriás királyfi*, a *Hajnali madár*, majd klasszikus alkotása, az *Ábel* három kötete. Mellette Kacsó Sándor ábrázolta legnagyobb írói erővel és hiteles realizmussal a székely paraszti világot. *Utoljára még megkapaszkodunk* című elbeszéléskötete szigorúbb tárgyiassággal vetett számot a kisebbségi szegénység gondjaival. Kacsó már a romániai magyar „valóságirodalom" (Nagy István, Asztalos István, Bözödi György és Kurkó Gyárfás) későbbi eredményei felé nyitott utat. A havason élő emberek küzdelmes életét mutatta be Kemény János *Kutyakomédia* című regénye. Kós Károly *Kalotaszeg*e pedig elbeszélésekben és művelődéstörténeti képekben ábrázolta a kalotaszegi magyarság küzdelmes életét.

A születő erdélyi magyar regénynek volt egy „városi" ága is, amely az értelmiségi és kispolgári rétegek elemző ábrázolását végezte el. Voltaképpen ebben a „városi" regényben folytatódott az erdélyi próza Tolnai Lajos, Petelei István és Thury Zoltán által kezdeményezett „oroszos" vonulata, amely mind teljesebben és mélyebben tárta fel a városi kisember lelki világát és életmódját. Petelei elbeszélő művészetéhez tanítványa, Kovács Dezső kapcsolta a helikoni prózát. A helikoni széppróza „oroszos" vonulatát jelezték Karácsony Benő kisvárosi regényei: a *Pjotruska* és az *Új élet kapujában* is. A kolozsvári író regényeit, különösen a *Napos oldal*t leleplező irónia és bölcs humor szőtte át.

Ezek a regények érzékletes és árnyalt képet adtak az erdélyi magyar kisváros társadalmáról vagy a nemzetiségi értelmiség törekvéseiről, a transzilván eszmék azonban csak távolabbról éreztették bennük hatásukat. Mindenekelőtt abban, hogy ők is vállalták a „kisebbségi humánumot", a nemzeti és világnézeti toleranciát. Más regények közvetlenebbül vállalták a transzilván eszmények képviseletét. Így Ligeti Ernő *Föl a bakra* című műve az erdélyi magyar középrétegek megváltozott életét ábrázolta, s a tevékeny munkában jelölte meg a nemzetiség fennmaradásának zálogát. Berde Mária *Földindulás*a pedig a földbirtokreform után kialakult helyzetet mérte fel, s a nemzetiségi létbe való beilleszkedés, a cselekvő kisebbségi élet mellett nyilatkozott. Makkai Sándor *Holttenger* című regénye egy mezőségi falu életének rajza során fejtette ki a konzervatív reformizmus eszméit. Bánffy Miklós széles ívű regénytrilógiája, a *Megszámláltattál... És híjával találtattál..., Darabokra szaggattatol...* az erdélyi magyar arisztokrácia történelmi szerepe felett tartott erősen kritikus számvetést. Molter Károly a *Metánia Rt* című szatirikus regény után írta *Tibold Márton* című művét, amely regényes önéletrajzban számol be arról, hogy egy bácskai német anyanyelvű fiatalemberből miként lesz magyar író, aki az erdélyi kisebbségi életben találja meg a maga igazi otthonát és hivatását. Kuncz Aladár nevezetes önéletrajzi memoárregénye: *A fekete kolostor* az első világháborús francia fogság nyomasztó tapasztalatait mutatta be.

A transzilván eszmékkel kialakuló belső vitában született Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regénye, amely a szociális és nemzeti diszkriminációra alapozott romániai társadalom éles kritikáját adta. Tamási Áron *Címeresek* című regényében is a megalkuvást nem ismerő társadalombírálat öltött alakot. E két regény igazából már nem is tartozott a helikoni elbeszélő irodalom körébe, hiszen ugyanazt hirdették, mint a harmincas években kibontakozó népi, illetve baloldali „valóságirodalom". Azt ugyanis, hogy a nemzetiségi életet és politikát nem a „történelmi" osztályra és a középrétegekre, hanem a népi rétegekre, mindenekelőtt a parasztságra kell építeni.

A helikoni irodalom eszményei és poétikája alapozta meg mindazt, amit a későbbiek során is „erdélyiségnek" nevezhetünk. Így a „második" erdélyi nemzedék költőinek (Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Horváth Imre, Szabédi László, Kiss Jenő, Horváth István) és elbeszélőinek (Balázs Ferenc, Bözödi György, Asztalos István, Kovács György, Wass Albert) elbeszélő művészetét. Majd a hatvanas években kibontakozó új erdélyi magyar irodalmat: Kányádi Sándor, Székely János, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Király László és Farkas Árpád líráját és az erdélyi regényirodalom nagy teljesítményeit, így Sütő András „lírai szociográfiáját" *(Anyám könnyű álmot ígér)*, a társadalmi tablót festő „városi" regényt (Bálint Tibor: *Zokogó majom*), a lélektani elemző regényt (Szilágyi István: *Kő hull apadó kútba*) és mindenekelőtt a történeti regényt (Szemlér Ferenc: *A mirigy esztendeje*, Szabó Gyula: *A sátán labdái*, Pusztai János: *Futótűz, Hamu*). Az „erdélyi gondolatot" sokan (és több oldalról) vitatták az elmúlt évek során, a szépirodalom mindazonáltal azt tanúsítja, hogy ez a gondolat egyáltalán nem veszítette el hatékonyságát és szemléletképző erejét. Az erdélyi magyar irodalom fenntartva, sőt megerősítve a maga egyetemes magyar és európai irodalmi kapcsolatait, ma is a „transzilván" hagyományok köré épül, minthogy ezekben a hagyományokban valóban az erdélyi magyarság kultúrája és a lelkisége nyilvánul meg, és ezáltal a „transzilván" hagyomány kínálja az erdélyi magyar kulturális identitás és önvédelem legfontosabb támaszát.

Kettős szellemi tér

Meg lehet kockáztatni a gondolatot, miszerint az erdélyi magyar irodalom kettős szellemi és fogalmi térben helyezkedett el, és éppen ennek az elhelyezkedésnek a mikéntje adja meg az „erdélyiség" magyarázatát. Az első fogalmi teret az irodalmi regionalizmus és az egyetemesség (európaiság) adottságai határozzák meg, a másodikat pedig egyfelől az irodalom nemzeti kötődése, másfelől az irodalom függetlenedése mindattól, ami tradicionálisan nemzeti. E két fogalmi ellentétpár természetesen egymással is összefügg: a regionális és a nemzeti elv éppúgy közel áll egymáshoz, mint az egyetemesség igénye és a nemzeti elv elutasítása.

Az első fogalmi térnek tehát a regionális és az egyetemes irodalmiság a vonatkozási pontjai. Az erdélyi múlt nagy magyar írói természetesen nem voltak regionális jelenségek, a regionális irodalom természeti és táji kötődései mindazonáltal ugyanúgy szerepet kaptak náluk, akár a Dunántúl vagy a Felvidék íróinál: Kemény Zsigmond „erdélyisége" ugyanolyan irodalomtörténeti realitás, mint Vörösmarty „dunántúlisága" vagy Mikszáth „felvidékisége". Vonatkozik mindez az 1918 utáni erdélyi magyar irodalomra is, amelyben a táj és a történelem motívumainak, például Kós Károly műveiben Kalotaszegnek, Tamási Áronnál a székelységnek, vagy éppen Molter Károly esetében az erdélyi magyar kisvárosnak szemlélet-, prózapoétika- és stílusalakító szerepe volt.

A trianoni megrázkódtatásokból lassan magához térő és feladataira ráismerő erdélyi magyar szellemi életben kétségtelenül volt némi hajlandóság arra, hogy valamilyen erdélyi regionalizmust alakítson ki. Ez mégsem következett be, részben azért, mert az erdélyi magyarságnak – összehasonlítva a Felvidék vagy a Délvidék magyarságával – létszámát, valamint kulturális hagyományait és intézményeit tekintve már korábban is igen nagy, sőt meghatározó szerepe és súlya volt a nemzeti művelődésben, részben azért, mert az erdélyi magyar irodalom már 1918 utáni kényszerű újjászületésében sem volt pusztán regionális képződmény, minthogy nemcsak saját hagyományai alakítot-

ták, hanem a magyar nemzeti irodalom egyetemes hagyományai és értékrendje is, például olyan írók és művészek közvetítésével, akik akkor már a nemzeti kultúra központi műhelyeinél és irányzatainál kaptak szerepet: a legjobb két példa erre a „nyugatos" Kuncz Aladár és a modern művészetben már rangot szerzett Kós Károly – mindketten Budapestről tértek haza.

A transzilvanisták őszintén hittek a sajátos erdélyi fejlődés és a sajátos erdélyi kultúra eszméjében, ám korántsem hirdettek elzárkózást és nemzeti öncélúságot, mint a német „Heimatdichtung" hívei. Ellenkezőleg, az önként vállalt regionális elkötelezettséget magasrendű európai igényességgel kötötték egybe, a szűkösebb erdélyi láthatárt az egyetemes emberi horizont felé kívánták tágítani. Az európai tájékozódás is a történeti Erdély nemes örökségéhez tartozott. A regionalizmusnak azzal a progresszív változatával tartottak rokonságot, amelyet Charles Ferdinand Ramuz, a Vaud-kantonbeli svájci francia író képviselt, aki a „vidéket" és a „világegyetemet szerette volna kibékíteni, szülőföldjén keresett biztos támaszt, egyszersmind túl akarta haladni a tájirodalom szűk körét.

A kisebbségi lét körülményei között a romániai magyar irodalom már első eszmélésétől fogva európai kitekintésre készült, és az irodalom nemzeteket egymáshoz fűző erejében reménykedett. Arra számított, hogy az európai érzés és tudat körében találkozhat a román irodalommal, s ebben a körben újíthatja meg természetszerű egységét az egyetemes magyar művelődéssel. A húszas évek nemzetiségi életében igen népszerű volt a közép-európai vagy a „páneurópai" gondolat. Mindkét eszme, úgy tetszett, szervesen egészítette ki a transzilván ideológiát. „Erdély – állapította meg Szentimrei Jenő – nemcsak földrajzi, de igenis gazdasági és politikai egység egyszersmind, amelynek összefüggése nyugatra éppúgy, mint keletre hosszú századok alatt sem tudtak kohéziós erővé izmosodni, s legközelebbi nagyobb egységének éppen ezért nem Romániát s nem is Magyarországot, hanem Közép-Európát s távolabb: az Európai Egyesült Államokat tudom csak elképzelni. „Paál Árpád pedig a *Kiáltó Szó*ban körvonalazott Magyar Nemzeti Szövetség távlatos célját a Duna menti államok együttműködésének, illetve az európai egyesülésnek a szolgálatában jelölte meg: „A Magyar Nemzeti Szövetség [...] maga előtt láthatja a Duna menti államok gazdasági egységének a távlatát, s ezen az egységen túl az Európai Egyesült Államok kialakulását is, szóval a világ népei békéjének a legfőbb alakulatát."

Ezeket a vélekedéseket romantikus illúziókon kívül, sajnos, semmi sem támasztotta alá, legkevésbé a román politikai helyzet, amelyet a kisebbségellenes türelmetlenség, esetenként a nyílt erőszak jellemzett. Mégis jelezték a transzilvanista ideológia európai és egyetemesebb távlatát. Ezt a távlatot kívánta megteremteni a marosvécsi írók köre és az Erdélyi Helikon, amelynek programja gyanánt az első szerkesztő, Áprily Lajos az európai igényességet és az egyetemes látóhatár kialakítását jelölte meg: „Erdélyisége világ-figyelő tető, nem szemhatár-szűkítő provincializmus. [...] Várja a források friss erejét, de a távoli torkolatok is fellüktetnek benne."

A regionális irodalom eszméje, elsősorban Kuncz Aladárnál, egy korszerűsített európai tájékozódás kiindulása volt. Kuncz a Nyugat mozgalmában indult, a francia irodalom vonzókörében nevelkedett, európai polgárnak hitte magát. A világháború súlyos tapasztalatai nyomán kényszerült szakítani korábbi esztétizmusával, világfias életelveivel. A cselekvő európai humanizmus szószólója lett, elsősorban Romain Rolland és Thomas Mann eszméit követte. A transzilván regionalizmust úgy tekintette, mint ennek a cselekvő humanizmusnak közép-európai őrhelyét, s az erdélyi irodalomtól azt

várta, hogy az országhatárok fölött átívelő európai szellemiség gondozója legyen. „Úgy látszik – jelentette ki –, hogy a végsőkig kiélezett, legtöbbször erőszakoltan összeforrasztott nagy egységekkel szemben a népi és műveltségi részlegességek mindinkább öntudatra ébrednek, s a maguk sajátosságaihoz való visszatérésben az európai kultúra felfrissítését készítik elő." Kuncz Aladár érdeklődéssel figyelte az Európában kifejlődő regionális és nemzetiségi irodalmakat, az Erdélyi Helikon szerkesztőjeként szervezte meg sorozatos ismertetésüket. E regionális és nemzetiségi irodalmakat mintegy műhelynek képzelte el, amelynek vállalnia kell Európa jövendő szellemi egységének és az egyetemes emberi eszményeknek szolgálatát. „Európa – írta – a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el. Előbb össze kell törniök a műegységeknek a lehető legkisebb darabokra, hogy egy új és összegző szellemi áramlat megcsinálja belőlük a valódi egységet."

Ez a gondolat megegyezett Babits már idézett tanulmányának koncepciójával, amely arra utalt, hogy az irodalmi regionalizmusoknak is az európai kultúrák hagyományos, csak éppen az első világháború következtében felbomlott szellemi egységét kell képviselniök, helyreállításában közreműködniök. Egyszersmind érzékeltette az erdélyi irodalom távlatosabb jelentőségét is; „Nincs Európában irodalom, melynek számára a saját regionalizmusa élőbb, égetőbb, fájóbb problémát jelentene, mint a magyarnak. De talán, ahol ennyire fáj és él ez a probléma, ott kétszeres joggal lehet remélni, hogy a regionalizmus önmagából növeszthet ki valamit, ami több nála, valamit, ami nem csupán partikuláris érdekű, ami az embert és a mai embert mélyen és lényegesen érintheti."

Az irodalom mint öncél és mint közösségi rítus

Az erdélyi magyar irodalom, miként már szó esett róla, egyfelől abban a fogalmi térben helyezhető el, amelynek a regionalizmus és az egyetemesség (európaiság) a szélső pontjai: regionális hagyományokból és tapasztalatokból táplálkozik, de mindig az egyetemesség távlatát kívánja megteremteni és Európát szólítja meg. Másfelől nemzeti (nemzetiségi) kérdésekre (sorskérdésekre) kell válaszolnia úgy, hogy ne maradjon meg pusztán a nemzeti retorika és a népszolgálat körében, hanem valóban eljusson a költészet időtlen magaslataira.

Azok között a fogalmak között, amelyeket a magyar történelem szentesített és a közmegegyezés elfogadott, a nemzet és az irodalom fogalma egymással mindig szoros kapcsolatban állt. Teremtő kölcsönösség jött létre közöttük: egyfelől a nemzeti történelem és azok a törekvések, amelyek e történelem során érvényesülni kívántak, és igen gyakran vereséget szenvedtek, mindig meghatározták irodalmunk önmagáról hagyományosan kialakított tudatát, nem egyszer küldetéstudatát, nem kevésszer abban az értelemben, hogy az irodalomnak kellett helyreállítania a nemzet megbomlott szellemi egyensúlyát vagy megtört kulturális és politikai egységét, másfelől az irodalomban nyilvánult meg az az identitás, konstituálódtak azok a személyiségjegyek, amelyek a magyarság nemzeti jellegét, mondhatnám így is: kollektív személyiségét alkotják.

A magyar történelemből a nemzet és az irodalom fogalmai szinte Janus-arccal néznek reánk: ami az egyik oldalról szemlélve egy történelmi emberközösség küzdelme a megmaradásért, az a másik oldalról magasrendű művészi, irodalmi értékek történeti folytonossága és rendszere, ami az egyik nézetben gondolat, költői kép és versfor-

ma, az a másikban emésztő küzdelem és gyötrődés avégett, hogy egy emberi közösség otthont találjon saját szülőföldjén, a nemzetek közösségében, és kapjon lehetőséget arra, hogy kifejleszthesse a maga szellemi és erkölcsi értékeit.

Az erdélyi irodalom is ilyen Janus-arcot mutat felénk: egyfelől a maga nemzeti (nemzetiségi) felelősség- és szerepvállalásában, másfelől abban az irodalmiságban, amelynek mértéke mindig az esztétikai érték, és sokak véleménye szerint sohasem e nemzeti szolgálatvállalás. Ez a szolgálatvállalás mindazonáltal elválaszthatatlan az erdélyi magyarság irodalmától, minthogy voltak korszakok, az utolsó és leginkább brutális alig néhány esztendeje ért véget, ha egyáltalán véget ért, amidőn az irodalomnak kellett vállalnia azt, hogy minden áttételezés nélkül a nemzeti élet egyetlen otthona, műhelye és megnyilvánulása legyen. Ebben a helyzetben az irodalom nem pusztán a kultúra központi régiójában foglal helyet, ahogy ezt a közép- és kelet-európai hagyományok megszabták, és nem is egyszerűen „a szellemi élet mindenese", ahogy ezt ugyancsak a közép-európai irodalmakról szólván – *Közép-Európa* című tanulmányában – Németh László megállapította, hanem maga a nemzeti élet, az önazonosság hordozója, a megmaradásnak egyetlen stratégiája. Azaz nem pusztán irodalom, ha mindenekelőtt természetesen irodalomnak kell is lennie.

Az utolsó két évszázad folyamán alighanem két nagy fordulatot (paradigmaváltozást) ért meg az európai irodalom (a világirodalom). Az elsőt a romantika, elsősorban Herder és a Schlegel testvérek történelem- és művészetbölcselete hozta, amely az egész kontinensen, de főként a közép- és kelet-európai régiókban, tehát a német, a lengyel, a cseh, a szlovák, a horvát, a szerb, a román, az orosz és természetesen a magyar kultúrában szervesen összekapcsolta az irodalom és a nemzet ügyét, és az irodalmat tette meg a nemzeti szellem és identitás legfontosabb letéteményesének. Ennek a fordulatnak a nyomán bontakozott ki a magyar nemzeti irodalom is, mondjuk Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc romantikájától kezdve, és ennek a „herderi" fordulatnak a szellemisége él tovább az erdélyi magyar irodalmi kultúrában Reményik Sándor költészetétől és Kós Károly regényeitől kezdve máig: Sütő Andrásig, Kányádi Sándorig.

A második nagy fordulatot a huszadik század átalakult világképe és új bölcselete indította el, méghozzá két módon, két áramban, egyrészt az egzisztencialista filozófia, másrészt a modern nyelvfilozófia, s ha az első nagy fordulat Herder, a második Heidegger és Wittgenstein nevéhez köthető. Ennek a fordulatnak a jegyében válik az irodalom előtt álló nagy kihívássá egyrészt maga az emberi létezés, amelyre elsősorban az irodalom, a művészet képes választ adni, minthogy az emberi lény leginkább a művészi alkotásban tud azonosulni önmagával és a léttel, ahogy Heidegger írta nevezetes, *Hölderlin és a költészet lényege* című tanulmányában: „a költészet a lét és a dolgok alapító megnevezése – nem tetszőleges mondás, hanem az, ami által válik csak minden nyilvánvalóvá, amit aztán a mindennapi beszédben megbeszélünk és elintézünk." A másik, az irodalom előtt álló nagy kihívás pedig maga a nyelv, az a tény, hogy az ember a nyelv által azonosítja önmagát, és az emberi létezés valójában a nyelv által történt létezés, amiből az is következik, hogy az irodalom nem etikai vagy bölcseleti mondanivalója, hanem csupán nyelvi és poétikai felépítése által létezik, következésképp a műalkotásnak nincs nemzeti felelőssége és morális célzata.

A magyar irodalom „heideggeri" fordulata tulajdonképpen már a két világháború között végbement (Kosztolányi Dezsőnél, Szabó Lőrincnél, József Attilánál), s az elmúlt évtizedben bontakozott ki a szemünk láttára a „wittgensteini" fordulat is. Mindez azonban nem teszi érvénytelenné a „herderi" szellemiség és kultúra hagyományait és je-

len idejű érvényességét: azok, akik az emberi létezés abszurd tapasztalataival vagy éppen magával a nyelvvel küzdenek, nem kell, hogy elutasítsák a nemzeti közösség iránt érzett felelősségtudatot. Különösen a kisebbségi létben, ahol többnyire nincs is mód arra, hogy valaki kivonuljon a szellemi küzdelmek arénájából, és magát a létezést szemlélve vagy a nyelvfilozófiák tanításai között búvárkodva építsen magának személyes identitást.

Talán nincs is szükség ilyesmire, a műalkotás értékét ugyanis nem az dönti el, hogy valaki milyen paradigmához igazodik. A valóban értékes műalkotásokat sohasem lehet egyetlen irodalmi paradigmához hozzákötni, és az irodalom általában mindig több mint pusztán irodalmi értékek együttese. Alighanem igaza van T. S. Eliotnak, aki a következőket jegyzi meg: „Az irodalom »nagyságát« nem lehet kizárólag irodalmi értékmérőkkel meghatározni, bár nem szabad elfelejteni, hogy azt, vajon valami irodalom-e vagy sem, csakis irodalmi értékmérőkkel határozhatjuk meg." Vajon miben állnak azok az „irodalmon kívüli" minőségek, amelyek megszabják valamely műalkotás „nagyságát"? Ezek között minden bizonnyal ott vannak a műalkotásban kifejezésre jutó gondolat és erkölcs értékei, következésképp a nemzeti identitás és kultúra fenntartásának értéke is. Erre utal különben René Wellek és Austin Warren ismert irodalomelméleti kézikönyve *(Az irodalom elmélete)* is, midőn az írói alkotások értékelésének két alapvető kritériumát a következőképp jelöli meg: „a művészet mint öncél s a művészet mint közösségi rítus és kulturális kötőerő". A „közösségi rítus és a kulturális kötőerő" pedig kétségkívül magába foglalja a nemzeti szerep- és feladatvállalást, azaz az irodalom „herderi" paradigmáját és szemléletét.

Az irodalmi paradigmák általában különben sem érvényesülnek a maguk vegytiszta mivoltában, és éppen az erdélyi irodalom példázza azt, hogy a „herderi", a „heideggeri" és a „wittgensteini" irodalomfelfogás tulajdonképpen nemcsak összefér egymással, hanem szintézisbe is hozható. Ez az irodalom számos olyan művet kínál számunkra, amely átfogó módon több irodalomfelfogást és paradigmát is képvisel. Az irodalom és a nemzeti irodalom fogalmát ezért az erdélyi magyar irodalom tekintetében ma sem lehet egymással szembeállítani. Az erdélyi irodalom, akárcsak a múltban, azt példázza a jelenben is, hogy az irodalom nemcsak szó és grammatika, ahogy Kosztolányi híres versében a zászló nemcsak „bot és vászon". Az erdélyi magyar irodalom művészet és erkölcs, az egyéni lét metafizikai értelmezése, ugyanakkor egy emberi közösség vallomása és üzenete, amely az egyetemességet ostromolja, a nagyvilág előtt tesz tanúságot egy nép élni akarásáról, küzdelmeiről, és a nemzetek közösségének lelkiismeretét szólítja meg.